

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AİLE

Social Change and Family

Kasım KARATAŞ

Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Öğretim Üyesi

ÖZET

Bir toplumsal kurum olarak aile, toplumsal yapı içindeki yerini bugün de önemli ölçüde korumaktadır. Belirli bir toplumda, belirli bir zamanda var olan toplumsal yapı ile aile sistemi arasında güçlü bağlar vardır. Toplumsal yapı değişirken, aile de değişmektedir. Bu değişimin etkisi altında temelde iki tip aile ortaya çıkmıştır: Geleneksel geniş aile ve çağdaş çekirdek aile. Toplumsal değişim aynı zamanda ailenin temel işlevlerini de etkilemektedir. Bu nedenle günümüzde ailenin geleceği konusunda çok yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Hemen hepimiz bir

toplum ve aile içinde yaşarız. Ancak aile, çocuk ve yetişkinler için farklı anlamlar taşır. Aile, bireyin sonraki yaşantısı üzerinde etkili olacak çok sayıda belirleyici öğeyi içerir. Bunlar arasında birincil toplumsallaştırma işlevi büyük önem taşır. Her toplumsal kurum gibi aile de toplumsal yapı içinde belirli işlevleri yerine getiren, toplumsal yapıyı oluşturan alt ve üst yapı kurumlarınca etkilenen, şekillenen ve yine bu yapıları etkileyen bir kurumdur

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Aile, aile sistemi, toplumsal değişim, toplumsal yapı, toplumsal kurum, aile tipleri, geleneksel geniş aile, çağdaş çekirdek aile.

SUMMARY

Today, family, as a social institution, mostly maintains its place in the social structure. There are strong ties between social structure and family system in a particular society and in a particular time. While social structure is changing, family changes also. Two different family type emerged as a result of this changing: Traditional extended family and contemporary nucleus family. Social change also effects the basic family functions. So that, today, it has been taking place intensive speculations about future of the family. Nearly all of us, live in a society and in a family; but family has different means for the child and adult. Family involves many determinants that can be effective on the one's future life. One of the important function of the family is the primary socialisation. Like other social institutions, family is an institution that makes particular functions in the social structure, and affected and shaped by infra and super structures that constitutes the social structure, and it also effects these structures.

KEY WORDS: Family, family system, social change, social structure, social institution, family typologies, traditional extended family, contemporary nucleus family.

GİRİŞ

Bir toplumsal kurum olarak aile, toplumsal örgütlenme içindeki yerini bugün de önemli ölçüde korumaktadır. Ancak her konuda olduğu gibi aile kurumunu da, değişme süreçleri içinde görmek ve değerlendirmek gerekir. Toplumsal değişme, toplumsal yapıyı oluşturan alt ve üst yapı değişkenleri arasında var olan etkileşim süreçleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Aile de, sözü edilen her iki değişkenden etkilenen ve onları etkileyen bir kurumsal yapı olarak bu süreçteki yerini almaktadır.

Belirli bir toplumda, belirli bir zamanda var olan toplumsal yapı ile aile sistemi* arasında bir belirleyicilik ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle ekonomik üretim ilişkilerinin niteliği, üretim güçlerinin yapısı ve üretim araçlarının gelişmişlik düzeyi ile buna uygun üst yapısal oluşumlar, karakterize ettikleri toplumsal-kültürel yapı içinde yer alan aile kurumunu yapı, işlev ve ilişki örüntüleri açısından belirlemektedir. Aile ise en önemli işlevlerinden biri olan toplumsallaşma ile mevcut toplumsal sistemin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aile kurumunu, toplumsal yapının bir ürünü olarak görmek olanaklıdır. Toplumsal yapıda ortaya çıkan temel değişimler, aile kurumunun da yeniden şekillenmesine, kendisine uygun bir biçimde yeniden örgütlenmesine yol açmaktadır. Ancak bu değişimde etkili olan çok sayıdaki değişkeni ve değişkenler arasındaki etkileşim süreçlerini belirlemek oldukça karmaşık çözümlenmeleri gerektirir.

Aile kurumunu incelerken, onu ortaya çıkaran yapısal, işlevsel özelliklerin ve ilişki örüntülerinin değişme süreci içindeki görünümünü saptamak ve aile sisteminin toplumsal yapıyla olan ilişkilerini bu değişkenler çerçevesinde ele almak gerekmektedir.

BİR TOPLUMSAL KURUM OLARAK AİLE

Birey, içine doğduğu ailenin, aslında daha büyük bir toplumun içinde bulunan "özel" bir kurum olduğunun farkında değildir. İşte bu kurum, birey için daha büyük bir dünyaya girişin başlangıcıdır. Bu anlamda aile, bireyin sonraki yaşantısı üzerinde etkili olacak çok sayıda belirleyici öğeyi içerir. Başka bir deyişle, bireyin aile içinde geçirdiği ilk yaşam deneyimleri, gelecek yaşam dönemlerini önemli ölçüde etkileyecektir. Bireyin toplumsal yaşamla ilişkisini sağlayan aile içindeki roller ve tutumlar, aynı zamanda bu dünyanın değişik yapılarını da temsil eder.

Aile, çocuk ve yetişkin için farklı anlamlar taşır: Çocuk için aile, sözü edilen toplumsal yaşama katılmak için hazırlandığı ve bu katılımın yaş, cinsiyet, eğitim, meslek vb. değişkenler çerçevesinde yavaş yavaş gerçekleştiği bir yer olarak algılanabilir. Ancak yetişkinler için (daha çok batı toplumunda) aile, içinde yaşadıkları daha geniş dünyada karşılaştıkları gerilimler, engellenmeler ve kaygıdan bir kaçış ve sığınma yeri olarak görülebilir. Yine yetişkinler için aile, özel yaşamlarının geçtiği, duygusal doyum sağladıkları en önemli yerdir.

Hemen hepimiz bir toplum ve aile içinde yaşarız. Buna karşılık aile kurumu, yapısal-işlevsel özellikleri ve ilişki örüntüleri açısından toplumlar arasında ve hatta aynı toplum içinde

* Burada aile sistemi kavramı yapı-işlev ve ilişki örüntülerini kapsamaktadır.

farklı sınıfsal yapılar arasında değişik özellikler taşır. Aslında aile konusunda tek ve tüm değişkenleri kapsayıcı bir tanıma gitmek oldukça güçtür. Toplumbilimciler, aile kurumunu en açık bir şekilde tanımlayabilmek için çeşitli özellikleri açısından ortak öğeler bulmaya çalışmaktadırlar.

Ailenin, sözü edilen değişkenler açısından, toplumlar ve toplumsal sınıflar arasında gösterdiği değişimlere ve göreliliğe karşı, tüm toplumlar da görülen en yaygın toplumsal kurumlardan biri olması nereden gelmektedir? Belki de bunu üyelerinin yaşaması için gerekli fizyolojik gereksinimleri karşılaması (beslenme, barınma vb.) ve neslin biyolojik anlamda sürekliliğinin gerektirdiği cinsiyetler arası ilişkilerin odağı olmasında aramak gerekmektedir. Aile biyolojik ve toplumsal işlevleri en doğrudan bir yolla birleştiren ve sürdüren bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Ailenin bir toplumsal kurum olarak önemi, onun hemen her toplumda, birincil bir toplumsallaşma kurumu olarak da yer almasından gelmektedir.

AİLENİN TEMEL İŞLEVLERİ

Toplumbilimciler ailenin pek çok değişik tanımlaması üzerinde durmuşlardır. Bu tanımlamalarda ailenin işlevlerini odak alan yaklaşımlar oldukça yaygındır. Ancak bu işlevlerin göreliliği pek çok görüşün ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Ailenin işlevleri içinden üç tanesi üzerinde daha yaygın bir anlaşmaya varıldığı söylenebilir: Bunlar; cinsellik (sexuality) doğurganlık (fertility) ve birincil toplumsallaşma (primary socialization) dir (Berger ve Berger, 1979, 94).

Kongar (1972, 12) geleneksel ailenin işlevlerini yedi ana başlık altında ele almıştır: 1- Ekonomik işlev, 2- prestij işlevi, 3- eğitim işlevi, 4- koruyucu işlevi, 5- dinsel işlevi, 6- eğlenme ve dinlenme işlevi, 7- eşler arası sevgi sağlama ve nesli sürdürme işlevi.

Kongar (1972, 15), aynı şekilde çekerdek ailenin işlevlerini de ikiye ayırmaktadır: Bunlar; çocukların küçük yaştaki toplumsallaşması ile eşler arasındaki psikolojik dengenin sağlanmasıdır.

Özby (1984, 36), geleneksel ailenin temel işlevlerini üreme, ekonomik üretim, emeğin yeniden üretilmesi ve toplumun yeniden üretilmesi şeklinde dörde ayırmaktadır.

Bu örnekler de göstermektedir ki ailenin pek çok işlevinden söz etmek olanaklıdır. Aile ya da akrabalık yapıları yoluyla insanların cinsel ilişkileri belli kurallara göre düzenlenir; bireylerin çevresindekilerle olan yakınlık dereceleri belirlenir ve cinsel ilişkilere izin veren kalıp örüntüler tanımlanır. Bu anlamda "İncest tabu" insanlık tarihindeki en eski ve güçlü kurumlardan birisidir ve ailenin sözü edilen işlevinin en önemli ifadesidir.

Aile, bireye genelde onun yasal konumunu belirleyen bir isim sağlar. Batı toplumunda bugün aile üyelerinin her birinin, çocuklar da dahil, bağımsız hakları giderek daha da öne çıkarılmaktadır. Ailesine karşı bireyi koruma gündeme gelmekte ve artık devlet aile durumuna bakmaksızın doğrudan bireyin kendisiyle ilgilenmektedir.

Öte yandan bugün hâlâ pek çok toplumda aile kurumu temel bir ekonomik birim olarak görülmektedir. Ancak bu birimin makro düzeyde ekonomik yapıyla olan ilişkilerinde bü-

yük farklılıklar olabilmektedir. Aynı şekilde yine bir çok toplumda, birey için aile birincil toplumsallaşma yeri olmasına rağmen aile dışında oluşturulmuş yaygın ve etkili bir eğitsel ağdan da söz edilebilir.

Bugün temel olarak batıda etkin olan ve toplumbilimcilerin "evlilik ailesi" diye adlandırdıkları aile kurumunun hem üye sayısında hem de işlevselliğinde, geleneksel geniş ailenin geçerli olduğu toplumlara göre dikkate değer bir daralma olduğu görülmektedir. Ailenin yasal tanımlanmasında büyük değişimler olmuş, asıl önemli değişim de ailenin ekonomik işlevinde ortaya çıkmıştır. Burada kastedilen basit olarak ailenin kendi tüketimi için üretmekten kopmasıdır. Önceleri aile, kurum olarak üretim sürecine katılıyordu. Ancak bugün aile çağdaş toplumlarda bir ekonomik birim olmaktan çıkmıştır. Artık aile kurum olarak ekonomiyi bir üretici birim olarak değil, bir tüketici birim olarak ilişkilidir. Ailenin eğitsel işlevinde de dramatik bir daralmadan söz etmiştik. Ancak o, hâlâ birincil toplumsallaşmada temeldir.

Aslında aile, belli işlevlerini yitirirken yeni bazılarını da kazanmıştır. Bunlar temel olarak özel ihtiyaçlar, beklentiler ve bireyin tamamlanması ile ilgilidir. Çağdaş toplum belki de tarihte ilk kez genelde özel yaşam dediğimiz bir toplumsal etkinlik alanı yaratmıştır ve bu kamu kurumlarından kesin olarak ayrılmış bir toplumsal yaşam alanıdır.

Hane bileşimi ile aile içi ilişkilerde birebir bir ilişki yoktur. Değişik toplumsal-ekonomik yapılarda aynı hane bileşimleri çok değişik anlam ve işlevler taşıyabilmektedir. Bu anlam ve işlevler ailenin demografik yapısın-

dan değil, içinde bulunulan toplumsal-ekonomik çevre çözümlenmesinden çıkabilir. Evdeki dede-ninenin "saygı duyulan bir büyük" mü yoksa evde bir "sığıntı" mı olduğu kesinlikle hane bileşiminden anlaşılır. İçinde yaşanan toplumsal-ekonomik yapı, rol ve statü farklılaşması gibi etmenlerle ilgilidir.

AİLE TİPOLOJİLERİ

Bugün dünyada, temel toplumsal birim olarak aile, çeşitli yapı ve işlev örüntüleriyle birlikte her toplumda varlığını sürdürmektedir. "Aile biçimlerini birbirinden ayırt etmede çeşitli ölçütler kullanılabilir. Bu ölçütler kısaca eş sayısı (tek karılı, çok karılı, çok kocalı), evlilikte yerleşim kuralı (baba evi, ana evi, ayrı ev), yetke örüntüsü (eşitlikçi, ataerkil, anaerkil) vb." (Timur, 1972, 97) şeklinde özetlenebilir. Bugün dünyada en çok rastlanan, yapısal olarak iki temel aile biçiminden söz edilebilir: Bunlar ataerkil geniş aile ve bağımsız çekirdek ailedir. Tüm aile biçimleri içinde en yalını, ana baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile (nucleus family), bir başka deyişle evlilik ailesi (conjugal family)'dir. Kuşkusuz bu tipolojiyi geliştirmek ve genişletmek de olanaklıdır. Nitekim bazı araştırmacılar bu tipolojiye geçici geniş aile, parçalanmış eksik aile, çözülen aile vb. tipler de ekleyebilmektedirler (Kongar, 1970, 68; Timur, 1972). Ancak tartışmayı aile biçimlerinin tipolojisi üzerinde yoğunlaştırmaktan çok konuya işlevsel ve çeşitli ilişki örüntüleri çerçevesinde yaklaşmanın daha yararlı olacağı kanısındayız. Kuşkusuz aile yapısının da toplumsal yapı değişimleriyle ilişki içinde değişimlere uğradığı bir gerçektir. Bu genel ikili tiplerin dışında yapılan tipolojilerde

yapısal özellikler dışındaki değişkenlerin de ölçüt alındığı görülmektedir. Yasa' (1964; 1966; 1972; 1983)'nın "gecekondu ailesi", "taygeldi ailesi" buna örnek gösterilebilir.

Geleneksel Geniş Aile

Genellikle kırsal kesimlerde, tarıma dayalı toplumlarda yaygın olan bu aile türünde erkeğin kadın, yaşının genç üzerinde kesin otoritesi söz konusudur. Yani aile içi ilişkiler eşitlikçi değildir. Otoritenin belirlenmesinde cinsiyet ve yaş iki önemli temel belirleyicidir. Aile içinde tüm aileyi ya da tek aile üyesini ilgilendiren konularda karar vericiler genellikle erkekler ve yaşça büyük olanlardır. Bu aile biçiminin yaygın olduğu geleneksel-tarıma dayalı toplumlarda ekonomik üretim aile bazında yapılmakta ve işbölümü-uzmanlaşma düzeyi oldukça düşük ve basit bir teknolojiyi içermektedir. Üretim, büyük ölçüde insan gücüne dayanır. Oğul, babanın işini sürdürmek durumundadır ve evlendiğinde de baba evinde kalır. Dolayısıyla coğrafi hareketlilik çok kısıtlıdır ve çevresel denetim oldukça güçlüdür.

Kapitalizm öncesi toplumlarda ailenin temel işlevlerini üreme, (doğurganlık-neslin devamının sağlanması) ekonomik üretim, emeğin yeniden üretilmesi (çocuk bakımı ve yetiştirilmesi), toplumun yeniden üretilmesi, yani mevcut ilişkiler sisteminin tekrarlanması şeklinde sıralayabiliriz. Aile bu temel işlevlerini yerine getirirken kuşkusuz birey ve toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen, denetleyen bir kurum olarak da işlev görmektedir ve bu yüzden toplumun temeli-vazgeçilmez bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır (Yorburg, 1973 akt. Özbay, 1984, 36).

Aynı zamanda aile bu temel işlevlerini yerine getirirken üyeleri arasındaki ilişkileri, akrabalık ilişkilerini belli değişkenler temelinde düzenleyen bir normatif değerler yapısına da sahiptir. Bu düzenleme daha çok bir hiyerarşik yapı arz eder. Bu değişkenleri yaş, cinsiyet, evlilik durumu, doğurganlık ve sağlık olarak sıralamak olanaklıdır.

Kapitalizm öncesi toplum yapısında aile bağımsız bir üretim birimidir. Bu birim içinde yaşlı kişi karar mekanizmasının en tepesinde ve statüsü en yüksek olan kişidir. Diğer üyeler ise bu yapı içinde yaş, cinsiyet ve diğer değişkenlerin belirlediği rolleri oynarlar. Birey emeği ile kendisinden beklenen roller çerçevesinde ailesine bağımlıdır. Bu yapı içinde çocuk her şeyden önce ekonomik bir değerdir ve yaşlılık güvencesidir. Dolayısıyla, doğurganlık statü yükselmesinde önemli bir değişkendir.

Geleneksel aile içinde üyelerin, sağlanan tüm olanaklardan yararlanma düzeyleri, özellikle bireysel yetenek ve başarı durumlarıyla ölçülmez. Kişileştirme yoktur. Üyeler arasında ayırım daha çok cinsiyet temelinde yapılır. Bu nedenle bireysel gelişme ve başarı güdüsü körelir. Ayırım cinsiyete göre yapıldığı için de birey kişisel yeteneği ve çabasıyla durumunu düzeltme yoluna gidemez. Ailenin bireylerin statülerini belirlemedeki belirleyici rolü nedeniyle toplumsal hareketlilik kısıtlıdır. Yani kişi ne yaparsa yapsın ailesinden ayrı değerlendirilmez. Bu aynı zamanda bireysel özgürlüğü kısıtlayıcı olarak da görülebilir. Aynı şekilde bireyin aile dışında ev tutması da sıkı kurallara bağlandığından coğrafi hareketlilik de sınırlıdır. Ailenin değer

ve normları ve aileye olan bağlılık her şeyin üstündedir. Yani birey aileye ters düşemez. Bu ise değişmeyi önleyici olarak görülmektedir.

Geleneksel geniş ailenin öne sürülen tüm bu olumsuzlukları, değişme boyutu içinde ve çağdaş-sanayileşmiş bir toplum yapısı içinden bakıldığında söz konusudur. Oysa geniş aile, temelde sanayi öncesi tarıma dayalı, geleneksel toplumlarda işlevsel olmakta ve var olan toplum yapısıyla da uyum içinde görülmektedir.

Ülkemizde toplum ve aile temelindeki ilişkilerde varolan temel değerler yakınlık, sadakat, karşılıklı bağlılık ve dayanışmadır (Fişek, 1984, 228). Geleneksel toplum yapısı içinde rol ve statülerde normatif değerlerce belirlenen ve kesin sınırları olan bir ayrışmadan söz edilmişti. Aslında bu anlamda ayrışmanın olmadığı bir toplumun varlığını düşünmek oldukça zordur. Her toplumda az ya da çok yaş, cinsiyet, meslek vb. değişkenlerin belirlediği rol ve statü farklılaşması söz konusudur. Bu ayrışma tek tek bireyler boyutunda değil, yukarıda sözü edilen değişkenler boyutundadır. Öyle ise birey bu değişkenler bazında hangi kategoride yer alıyorsa o kategoriden beklenen rol ve statünün gerektirdiği tutum ve davranışları göstermek zorundadır. Bu anlamda ayrışma çok belirgindir. Burada bireysel benlikten çok grup benliğinin baskın olduğunu görüyoruz. Yani birey, içinde bulunduğu rol ve statüye kendi kişiliğinden (kendine özgü olanlardan) fazla bir şey katamamakta; katsa bile, bu katkı sınırlı olmaktadır. Sınırlar, önceden net bir biçimde belirlenmiş rollerin gerektirdiği tutum ve davranışlarla belirlenmektedir.

Çağdaş Çekirdek Aile

Çekirdek aile genel kaniya göre sanayileşme olgusuyla birlikte toplumsal-ekonomik yapıda ortaya çıkan değişmelere koşut olarak geleneksel geniş ailenin yapısal-işlevsel dönüşümü sonucu ortaya çıkmıştır. Bu aile tipinde aile üyeleri, ana-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşur. Genellikle sanayileşmiş toplumlarda egemendir. Aile, ekonomik üretim birimi olmaktan çıkmış, bireyler, pek çok açıdan, aileden bağımsızlaşmıştır. Eş seçimi, ana-baba etkisi olmadan özgürce yapılır. Evlenme yaşı görece daha yüksektir ve bu konuda temel ölçüt bireyin geçimini sağlayacak olgunluğa gelmesi yani meslek edinmesidir. Aile ana-baba evinden bağımsız ayrı bir yerde, akrabalık çevresinden yalıtılmış (görece yalıtılmış) biçimde kurulur. Sanayileşmenin nitelikli, eğitilmiş ve hareketli bir işgücüne gereksinimi vardır. Bu anlamda bireylerin eğitimi, geçmişte olduğu gibi aile içinde yapılmaz; bu işlev, uzmanlaşmış eğitim kurumlarınınca yerine getirilir. Aynı şekilde ailenin diğer işlevlerinden bazıları da aile dışı kurumlarca üstlenilmiştir. Hatta ailenin asli görevlerinden olan çocuk bakımı ve çocuğun toplumsallaşması sürecine de aile dışı kurumlar girmiştir. En azından çocukların gündüz bakımı, belirli ölçülerde kurumlara devredilmiş, toplumsallaşma sürecine de aile dışı yakın akrabalar dışında çeşitli sosyal-eğitsel kurumlar ve tv, video, internet gibi araçlar girmiştir.

Çekirdek aile yapısı ve aile içi-aileler arası ilişki örüntüleri, bireysel gelişmeye daha çok olanak sağlayıcı niteliktedir. Bireysel-toplumsal ve coğrafi hareketlilik daha yaygın ve aile-akraba ilişkilerinden ve etkisinden

uzaktır. Toplumsal yaşamın, hareketliliğin ve mekanikleşen iş yaşamı ilişkilerinin baskı ve engellemeleri aile içi ilişkileri daha duygusal bir temele itmiştir. Bunun sonucunda kişi aileyi bir sığınma ve rahatlatma yeri olarak kullanır.

Bu nitelermeler ve "ideal" anlamda varsayılan değişme boyutu üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Genel olarak geleneksel geniş aile sanayi öncesi toplumlarda yaygınken, çekirdek ailenin oluşumu kentleşme sürecinde görülmektedir. Bu kır-kent ayrımının yanı sıra az gelişmiş ve gelişmiş ülke ayrımı da aynı paralelde yapılmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerde de çekirdek ailenin oldukça yaygın olduğu ve bu aile tipinin salt sanayileşmenin bir ürünü olmadığı, sanayi öncesi toplumlarda da yaygın bir aile tipi olduğu öne sürülmektedir.

AİLE KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR

Her toplumsal kurum gibi aile de toplumsal yapı içinde belirli işlevleri yerine getiren, toplumsal yapıyı oluşturan alt ve üst yapı kurumlarınca etkilenen, şekillenen ve yine bu yapıları etkileyen bir kurumdur. Aile kurumu üzerinde yapılan tartışmaların geçmişe epeyce eskilere dayanmaktadır. Bunun yanında tartışmaların odağında da önemli değişimler olmuştur. Zaman içinde aile kurumu üzerinde yapılan araştırmalar ve yoğunlaşan tartışmalar sonucunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kimi toplumbilimciler, aile kurumunun gereksizliği üzerinde durmuşlar, özellikle de çağdaşlaşma ve sanayileşme ile artan bürokratik örgütlerin, ailenin işlevlerini üstleneceği ve giderek ailenin gereksizleşeceği düşüncesini ileri sürmüşlerdir (Kongar, 1970).

Ailenin kişisel özgürlüğü kısıtladığı ve toplumsal gelişmeyi önlediği (üretimde verimlilik artışı kişisel özgürlükle sağlanabilir; oysa aile kişisel özgürlüğü kısıtlamaktadır) düşüncesiyle ortadan kalkacağı fikri ileri sürülmektedir. Bu düşünceye göre, çağdaşlaşma ve sanayileşme ile birlikte artan bürokratik örgütler, ailenin işlevlerini devralmaktadır ve bu yüzden aile gereksizleşmiştir ya da gereksizleşecektir. Aile, yapı ve ilişki örüntüleri itibarıyla çağımızın vazgeçilmez unsuru haline gelen bürokratik örgütlerle çelişmekte ve bu yüzden ortadan kalkması kaçınılmaz olmaktadır (Kongar, 1972, 11).

Aile konusunda etkili olmuş en önemli görüşlerden biri de yapısal işlevci görüştür. Bu görüşe göre aile, sanayileşme süreci içinde gereksinilen hareketli işgücünü karşılayabilecek biçimde yapısal bir değişim geçirmiş, geleneksel-ataerkil geniş aileden ana-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileye dönüşmüştür. Bu arada bazı önemli işlevlerini yitirmiş; buna karşılık üyelerine manevi destek olma işlevi eskiye göre daha da güçlenmiştir. Akrabalık ilişkileri zayıflamış, büyük ölçüde yalıtılmış (izole) bir aile kurumu ortaya çıkmıştır. Kısacası aile, kapitalistleşme süreci içinde mevcut toplumsal yapı ile uyumlu ilişkiler kurabileceği yeni bir dengeye ulaşmıştır. Yapısal-işlevci yaklaşım bu değişme sürecini tüm toplumlar için öngörerek, neredeyse tüm toplumların aynı süreçlerden geçerek belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşacağını varsaymıştır. Aslında ailenin tüm temel işlevlerini yitirmesi ve başka kurumlara devretmesi belli bir gelişmişlik düzeyini gerektirir. Bu da her şeyden önce toplumda ailenin tüm temel iş-

levlerini üstlenebilecek başka kurumların varolmasına bağlıdır. Yani her bireyin çalışabileceği bir işe sahip olması, kazandığıyla tüm gereksinimlerini karşılayabilmesi ve bunlar için toplumla doğrudan kuracağı ilişkilerde ailenin aracılığına gereksinim duymamasına bağlıdır (Özbay, 1984, 39). Oysa bu gelişmişlik düzeyine bugün en gelişmiş toplumların bile ulaşamadığı bir gerçektir. Buna karşılık zaten uluslar arası ekonomik ilişkilerin odağını teşkil eden gelişmişlik-azgelişmişlik örüntüsü nedeni ile çevre (perifery) yi meydana getiren ülkelerin bu düzeye gelmeleri konularını gereği epeyce zor görünmektedir (Başkaya, 1986).

Yapısal-işlevci görüşün çağdaş çekirdek aile tanımlamasında "yalıtılmış=izole" nitelemesi üzerinde de pek çok eleştiri olmuş, akrabalık ilişkilerinin birçok işlevini hâlâ sürdürdüğü konusuna dikkat çekilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde de, yapısal anlamda çekirdek aile baskın görünmekle birlikte aile içi ilişkiler ve akrabalık ilişkileri, çağdaş-yalıtılmış çekirdek aile tiplmesine pek de benzememektedir. Aile içi ilişkilerde, özellikle çocukların ve kadının konumunda ortaya çıkan değişimler, yapısal değişmeye koşut gözükmemekte, aile içi ve aileler arası ilişkilerde oluşan değişimleri etkileyen başka süreçler ve değişkenlerin varlığını düşündürmektedir. Ayrıca yapısal anlamda geniş aileden çekirdek aileye doğru olan değişim, kentleşme-sanayileşme süreçleriyle de nedensel-doğrusal bir ilişki taşımaktadır. Bugün ülkemizde, kentlerde, gecekondularda yaşayan pek çok aile (ki kentleşmenin ülkemizdeki temel nedenleri içinde sanayileşme dışı faktörlerin ağırlığını biliyoruz)

yapısal görünüm açısından çağdaş çekirdek aileye benzemekte; ancak ilişki örüntüleri açısından söz edilen tiplmeye tümüyle benzememekte ve pek çok geleneksel unsuru içinde barındırmaktadır (Karataş, 1987).

Aile konusunda yapılan araştırmalarda akrabalık ve aile tipleriyle ekonomik ve toplumsal sistemler arasında kurallı ilişkiler arama oldukça eskilere dayanmaktadır (Kandiyoti, 1984, 15). Akrabalık ve aile ilişkileri toplumlar arasında değişiklikler göstermekte, çoğu kez yaş ve cinsiyet grupları arasındaki ilişkileri (hak ve sorumluluklar), üretim ve mülkiyet ilişkilerini de belirlemektedir.

FARKLI TOPLUMSAL-KÜLTÜREL YAPILAR ve AİLEDEKİ DEĞİŞMELER

Toplumsal yapıyı bir bütün olarak görmek, aile sistemini de (ailenin yapısı, işlevleri, aile içi ve aileler arası ilişkileri içeren), bu bütünle uyumlu düşünmek gereklidir. Bir toplumda var olan toplumsal-ekonomik yapı ve onunla her yönüyle ters düşen bir aile sistemi olduğunu düşünmek olanaksızdır. Aynı şekilde aile sisteminin değişik yönlerinde ortaya çıkan değişimleri de, içinde bulunduğu toplumsal yapıdan soyut düşünmek yanlıştır. Yani bu değişimler bir boşlukta oluşmaz. Kesinlikle karşılık geldiği bir toplumsal-ekonomik yapı ve o yapıda yer alan bir değişme vardır. Ancak bu değişmelerin her zaman tam bir bütünlük (cohesion) ve uyum içinde olduğunu düşünmek de yanıltıcıdır. Her zaman olduğu gibi, değişimin söz konusu olduğu bütünün çeşitli yönleri arasında bir dengesizlik görmek olasıdır. Örneklemek gerekirse, aynı toplum bütünü içinde, geleneksel ilişkilerin hakim olduğu sınıf ya da katmanlar olabileceği gibi, sanayileşmenin gerektirdiği

çağdaş ilişkilerin egemen olduğu sınıf ya da katmanları da görmek olasıdır. Dolayısıyla her iki durumu karşılayan aile sistemleri de aynı bütün içinde var olacaktır.

Toplumsal-kültürel yapıyla, aile arasındaki karşılıklılığı ve aralarındaki belirleyicilik ilişkisini vurgulamak gerekir. Bu yüzden, belirli bir toplumsal-kültürel yapı içinde geçerli olan aile yapısı, işlevleri, ilişki örüntüleri (aile içi ve aileler arası) temelinde (örneğin batı toplumunda) geliştirilen kuramlar ve genellemeler diğer toplumsal-kültürel yapılara, farklılıkları nedeniyle aynen taşınmaz.

Tümüyle farklı bir ortamda, değişik yapı ve ilişkiler temel alınarak geliştirilmiş kavramlarla, yine pek çok açıdan farklı yapı ve ilişkileri içeren bir "fenomen"i anlama ve değerlendirmede güçlük çekebiliriz. Daha önce de değindiğimiz gibi aile, içinde bulunduğu toplumsal-kültürel çevreden soyutlanmadan ele alınmalı, özgünlükleri göz önünde bulundurularak, genellemelerde "ihtiyatlı" olunmalıdır.

Batı kültüründe çok fazla önemsenen ve öne çıkarılan "bireycilik", "özerklik" farklılaşmış, ayrılmış kişilik, bireysel yetenek ve becerilere fazla değer veren ve bunu teşvik eden yaklaşım ve ele alış, geleneksel kültürün yaygın olduğu toplumlarda görülemeyeceğinden, öngörülen "ideal tip çekirdek aile ve sağlıklı birey ve aile içi ilişkiler" genellemesi bu toplumlarda belki de tümüyle geçerli olmayacaktır. Örneğin; Türkiye'de, bireyselcilik, bireysel bağımsızlık ve özerklik değerlerinden çok, karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kültürüne ilişkin değerler daha yaygındır (Karataş, 2000).

Ülkemizde, toplumsal-ekonomik yapıda (sanayileşme, çağdaşlaşma doğrultusunda) ortaya çıkan değişimlere koşut olarak aile kurumunda da, yapı ve işlevleri açısından batılı anlamda çekirdek aileye doğru bir değişim olduğunu söyleyebiliriz. Ancak akrabalık (aile içi ve aileler arası) ilişkilerinin örüntüsü, yakınlığı ve niteliğinde beklenen değişimlerin aynı doğrultuda olmadığı ileri sürülmektedir. Bu anlamda geniş ailenin, tüm karakteristiklerinin sanayileşme sonucu ortadan kalkacağı varsayımının doğru olamayacağı yani ailede çekirdekleşme ve bireyselleşmenin sanayileşmenin kaçınılmaz sonucu olmadığı görüşü önem kazanmaktadır. Ayrıca batıda bireyciliğin, sanayileşmeden önce de var olduğu, hatta sanayileşmeyi destekleyen bir özellik olduğu yönünde de görüşler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sanayileşmeyi destekleyen tek aile yapısının çekirdek aile olmadığı, örneğin Japonya'da, sıkı aile ve akrabalık bağlarının da sanayileşmeyi destekleyen bir özelliği olduğu öne sürülmektedir (Kağıtçıbaşı, 1984, 225).

Toplumsal yapıdaki değişimlerle, aile sisteminde görülecek değişimler arasında anlamlı ilişkiler olduğu vurgulanmıştı. Bir toplumun ekonomik gelişmişlik düzeyi (sanayileşme oranı ve sanayileşmenin öngördüğü toplumsal hizmet ve kurumların yaygınlığı) ile aile içi ilişkiler, örneğin çocuğa verilen değer arasında da anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Henüz, sosyal sigorta sistemlerinin tam anlamıyla yaygınlık kazanmadığı ülkemizde çocuğun ekonomik değerinin ve yaşlılık güvencesi değerinin yüksek olduğu bilinmektedir (Kağıtçıbaşı, 1984, 223).

Aileyi, toplumsal değişimin odağında yer alan önemli bir toplumsal kurum olarak görmek ve değerlendirmek gerekir. Her toplumsal kurum gibi aile de yapısal değişimin etkisi altındadır. Bu değişim aile kurumunun tüm öğelerinde gözlenmekle birlikte, bu öğelerin hepsinde aynı anda ve aynı hızda olmamaktadır. Örneğin, aile yapısal olarak dönüşümünü tamamlamışken, işlevlerindeki değişim daha geriden gelebilmektedir. Yapısal görünüm o yapıya atfedilen ilişki örüntülerini bire bir yansıtmayabilmektedir. Toplumsal yapının yerleşim yerlerine göre farklılaşan özellikleri ve ailenin toplumsal ekonomik düzeyi gibi değişkenlerden etkilenecek ülkemizdeki aile yapısı, işlevi ve ilişki örüntüleri, temel olarak benzerlik (homojen) bir görünüm yerine çok parçalı (heterojen) bir görünüm sergilemektedir.

Toplumsal yaşamın dinamik özellikleri arasında, ailenin bu dinamizmi etkileyen ve ondan etkilenen konumu, toplumbilimcilerim ilgisini çekmeyi sürdüreceği görünmektedir. Bu yüzden aile, toplumbilimciler için diğer pek çok toplumsal kurumdansa daha çok inceleme ve araştırma konusu edilmektedir.

KAYNAKÇA

Başkaya, Fikret. *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

Berger, Peter L. ve Brigitte Berger. *Sociology: A Biographical Approach*. New York: Penguin Books, 1979.

Fişek, Güler. "Türk Ailesinin Dinamik ve Yapısal Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Konya İlişkin Bir Ön Çalışma" III. *Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. (Ed.) Necla Öner ve Diğerleri, İstanbul: Psikologlar Derneği Yayınları, 1984.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. "Aile ve Kültürel Psikoloji, III. *Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. (Ed.) Necla Öner ve Diğerleri. İstanbul: Psikologlar Derneği Yayınları, 1984.

Kandiyoti, Deniz. "Aile Yapısında Değişim ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım" *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. (Yayına Hazırlayan: Türköz Erder), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984.

Karataş, Kasım. "Türk Toplumunda Temel Kişilik Özelliklerinin Oluşumuna Geleneksel Çocuk Yetiştirme Yöntemlerinin Etkisi" *Antropoloji ve Yaşlılık* (Ed.) Gönül Erkan ve Vedat Işıkhan, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No: 6, 2000.

Karataş, Kasım. "Gecekondu Ailelerinin Kentle Bütünleşmelerini Engelleyen Nedenler ve Ortaya Çıkan Toplumsal Sorunlar" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1987.

Kongar, Emre. "Türkiye'de Aile Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri" *Amme İdaresi Dergisi* Cilt 3, Sayı 2, 1970.

Kongar, Emre. *İzmirde Kenttsel Aile*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1972.

Özbay, Ferhunde. "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması" *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler*. (Yayına Hazırlayan: Türköz Erder), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984.

Timur, Serim. *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1972.

Yasa, İbrahim. "Gecekondu Families in Ankara and Some Problems Regarding the City" *SBF Dergisi*, No. 4, 1964.

Yasa, İbrahim. "The Gecekondu Family," *SBF Dergisi*, No-3, 1972, PP.575-584.

Yasa, İbrahim. "The Impact of Rural Exodus on the Occupational Patterns of Cities" *SBF Dergisi*, No-4 1968.

Yasa, İbrahim. *Ankara'da Gecekondu Aileleri*, Ankara: SSBY Yayını, 1966.

Yasa, İbrahim. *Internal Migration and The Turkish "Gecekondu Family"*. Ankara: AÜ SBF Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, 1983.

Yorburg, Betty. *The Changing Family*. New York: Colombia Üniv. Press. 1973.